

Гнатенко І.А.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Соляник Т.Г.

старший викладач кафедри економіки і підприємництва
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

Рубежанська В.О.

здобувач кафедри економіки і підприємництва
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ КОНВЕРГЕНЦІЇ УКРАЇНИ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ

У статті розглянуті проблеми зайнятості та безробіття в Україні. Проведено оцінку зазначених показників за період із 2010 по 2016 рік. Здійснено порівняльний аналіз рівня зайнятості населення України з аналогічним показником у країнах ЄС. Визначено причини росту рівня безробіття. Оцінено показники неформальної та тіньової зайнятості, виділено основні причини їх росту.

Ключові слова: зайнятість, безробіття, національний ринок праці, неформальна зайнятість, тіньова зайнятість, тіньова економіка

В статье рассмотрены проблемы занятости и безработицы в Украине. Проведена оценка указанных показателей за период с 2010 по 2016 год. Осуществлен сравнительный анализ уровня занятости населения Украины с аналогичным показателем в странах ЕС. Определены причины роста уровня безработицы. Оценены показатели неформальной и теневой занятости, выделены основные причины их роста.

Ключевые слова: занятость, безработица, национальный рынок труда, неформальная занятость, теневая занятость, теневая экономика

Постановка проблеми. Проведення антитерористичної операції на сході України та погіршення економічних і політичних відносин із Російською Федерацією викликали ланцюгову реакцію дисбалансу практично усіх макроекономічних показників. Деструктивні процеси відбулися в інфраструктурному забезпеченні ринку праці, зовнішніх зв'язках, реальному секторі економіки тощо. Зокрема, значний збиток відчули на собі підприємства у східних областях, а саме підприємства металургійної, вугільної, хімічної, машинобудівної, харчової, легкої промисловості, які не лише були містоутворюючими, але і робили значний внесок у ВВП. Наслідком таких подій стало значне зниження зайнятості населення та збільшення безробіття починаючи з 2014 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження проблем зайнятості та безробіття зробили такі вітчизняні вчені, як А. Баланда, С. Бандур, В. Галицький, С. Коваленко, І. Кравченко, Е. Лібанова, В. Мандибур, Я. Міклош, Г. Мімандусова, Р. Михайлишин, І. Петрова, В. Онікієнко, О. Турчинов, М. Шаленко та інші.

Відаючи належне цінності попередніх наукових здобутків дослідників, необхідно зазначити про недостатність досліджень щодо оцінки рівня зайнятості та безробіття порівняно з показниками країн ЄС, а також про відсутність єдиного підходу до визначення рівня та причин неформальної та тіньової зайнятості на національному ринку праці України.

Метою статті є оцінка рівня зайнятості в Україні порівняно з аналогічним показником у країнах ЄС та визначення рівня і причин росту безробіття, неформальної та тіньової зайнятості на національному ринку праці нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи дані Державної служби статистики України (далі – Держстат України), відображені на рис. 1, варто зазначити, що з 2010 року ми можемо констатувати незначну, але все ж таки позитивну тенденцію підвищення зайнятості та зниження безробіття серед населення. Проте у 2014 році відбулося значне зниження кількості зайнятих осіб проти попереднього року, а саме на 6,43%, а кількість безробітних осіб зросла відповідно на 22,3%. Кількість зайнятого населення віком

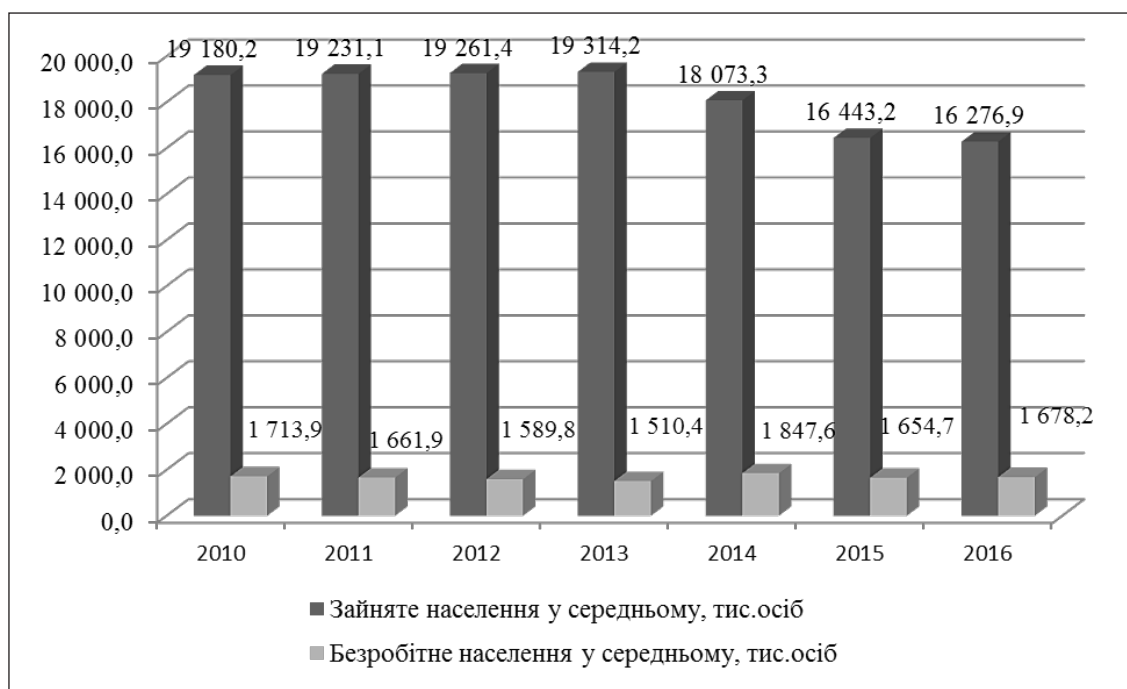

Рис. 1. Рівень зайнятого та безробітного населення України віком 15–70 років (за методологією МОП)

Джерело: складено автором за даними [1]

15–70 років у 2016 році порівняно з 2015 роком зменшилася на 166,3 тис. осіб або на 1,0% та становила 16 276,9 тис. осіб. (рис. 1). Рівень зайнятості населення віком 15–70 років зменшився за зазначений період із 56,7% до 56,3%, а в населення працездатного віку – з 64,7% до 64,2% [1].

Відповідно до даних, зображених на рис. 1, кількість безробітних віком 15–70 років у 2016 році порівняно з 2015 роком збільшилася на 23,5 тис. осіб, або на 1,4%, та становила 1678,2 тис. осіб. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) віком 15–70 років загалом по Україні порівняно з 2015 роком збільшився на 0,2% та становив 9,3% економічно активного населення зазначеного віку, а серед населення працездатного віку – 9,7%.

Найвищий рівень безробіття (за методологією МОП) спостерігався серед молоді віком 15–24 роки, а найнижчий – серед осіб віком 40–59 років. Варто зазначити, що рівень безробіття населення віком 15–70 років у мешканців сільської місцевості на 0,5% перевищував відповідний показник серед городян, а рівень безробіття чоловіків на 3,1% перевищував рівень безробіття жінок. У 2016 році порівняно з 2015 роком зростання цього показника відбулося в усіх вікових групах, за винятком осіб віком 30–34 роки (скорочення на 0,8%) та осіб віком 60–70 років (не змінився) [1].

Збільшення рівня безробіття також може пояснюватися проведенням оптимізаційної полі-

тики зайнятості в установах, організаціях та підприємствах бюджетної сфери. Зокрема, одним зі структурних маяків Меморандуму про співпрацю з МВФ є вимога скорочення кількості державних службовців та працівників бюджетної сфери. Так, на офіційному сайті Міністерства фінансів України викладений текст Меморандуму про економічну і фінансову політику (МЕФП) від 27 лютого та 21 липня 2015 року та 1 вересня 2016 року [2].

У зазначеному тексті МЕФП йдеться про такі заплановані дії уряду України: «Ми розпочнемо середньострокову програму скорочення зайнятості у державному секторі і плануємо скоротити кількість працюючих у бюджетній сфері (за винятком військових) на принаймні 4 відсотки до кінця 2017 року і ще на 10 відсотків до кінця 2019 року. Що стосується державної служби, то ми продовжимо подальшу оптимізацію кількості працюючих у міністерствах та інших державних агентствах і запровадимо більш ефективні процедури. Таким чином, до кінця 2017 р. ми плануємо зменшити кількість штатних працівників на 5 відсотків і ще на 10 відсотків до кінця 2019 року. Зараз ми розбудовуємо централізовану інформаційну систему всієї держслужби і розпочнемо звітувати про кількість держслужбовців, а також ми оприлюднюватимемо кількість працюючих у бюджетній сфері на піврічній основі. Для відстеження прогресу ми вже встановили індикативні цілі зі зниження кількості працюючих» [2]. Виходячи

із зазначеного у МЕФП, такі дії уряду зі скорочення зазначених осіб тільки починаються. Тож наслідком таких дій стане значне збільшення безробіття у подальшому серед державних службовців та працівників бюджетної сфери (законодавців, освітян, науковців, менеджерів, лікарів, вчителів та інших осіб). Варто врахувати, що зазвичай це вузько кваліфіковані працівники з високим рівнем освіти та професійними вміннями, які здобували такі вміння протягом значного часу, прикладаючи максимальних зусиль. А рівень їх людського капіталу значно вищий щодо інших працівників. Водночас перенавчання або перекваліфікація таких працівників можуть бути ускладненими, а подекуди неможливими. Це пояснюється тим, що не кожен безробітний із зазначеної категорії погодиться знехтувати власним досвідом, який він примножував та збагачував тривалий час. Надалі такі вивільнені працівники можуть ще більше розширити наявний в Україні рівень тіньової зайнятості, тим самим нівелюючи усі наміри уряду провести ефективну державну політику зайнятості населення, що повністю суперечить стратегії сталого розвитку України.

У цьому контексті варто зазначити, що у вересні 2015 року в межах 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН для прийняття Порядку денного розвитку на період після 2015 року (далі – Саміт). Саміт розглядався світовою спільнотою як подія історичного значення, що була спрямована на об'єднання спільних зусиль глобального партнерства щодо забезпечення економічного зростання та зайнятості. Проблематика Саміту охоплювала всі аспекти соціально-економіч-

ного розвитку, конкурентоспроможності держав, екологічної та енергетичної безпеки, глобального партнерства для розвитку, а обсяг ґрунтовної підготовчої роботи не мав прецедентів в історії. Після Саміту перед державами-членами ООН постали нові завдання адаптації визначених на глобальному рівні цілей та їх моніторингу. В Україні також розпочалась робота зі встановлення «Цілей сталого розвитку на 2016–2030 роки», відповідних завдань та показників для моніторингу досягнення цілей [3; 4]. Зокрема, ціль 8 – сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх – містить п. 8.5. зміст якого передбачає, що до 2030 року необхідно забезпечити повну і продуктивну зайнятість та гідну працю для всіх жінок і чоловіків (у тому числі молодих людей та інвалідів) і рівну оплату за працю рівної цінності [3].

Для реалізації зазначеної цілі 8 ЄС встановив плановий показник, згідно з яким до 2020 року зайнятість населення віком 20–64 роки буде становити 75%, а в Україні такий показник для працездатного населення повинен становити 66,0%. Якщо аналізувати дані, зображені на рис. 2, то варто зазначити, що ЄС ефективно рухається до спрямованого орієнтиру, проте Україні варто докласти значних зусиль для досягнення запланованого показника.

Зокрема, впродовж останніх 7 років динаміка зайнятості в Україні мала різноспрямовану тенденцію. Особливо відчутне падіння рівня зайнятості було зафіксовано у 2014 році, а саме на 2,8% проти попереднього року. Проте, з огляду на проведення зазначеної вище оптимі-

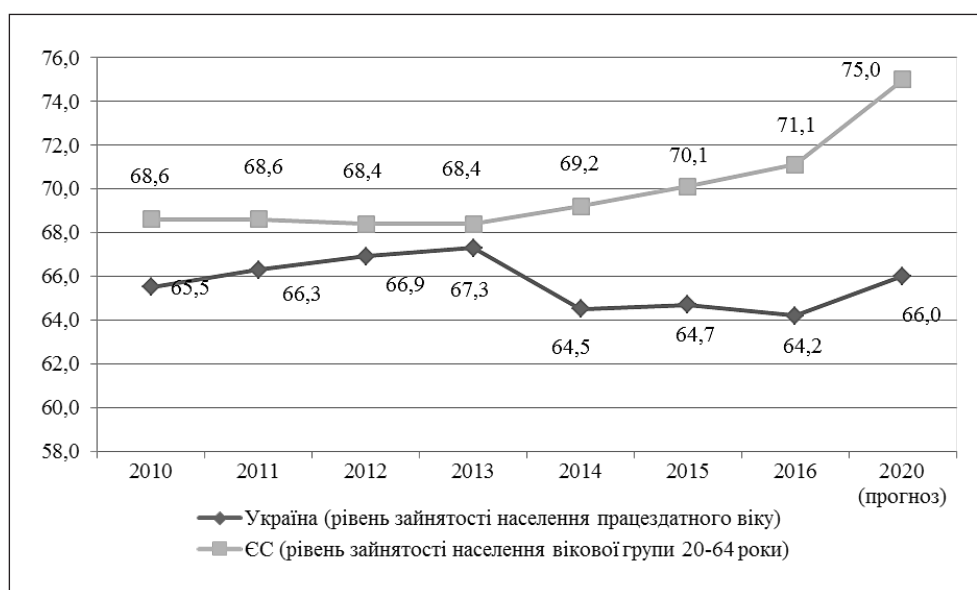

Рис. 2. Динаміка рівня зайнятості населення в Україні та ЄС

Джерело: складено автором за даними [1; 6]

заційної політики зайнятості в установах, організаціях та підприємствах бюджетної сфери, запланований на 2020 рік показник зайнятості (66%) може бути взагалі недосяжною мрією.

Варто відзначити, що рівень зайнятості у країнах ЄС є різним, а Великобританія взагалі не встановлювала прогностичний національний орієнтир зайнятості. Можливо, така дія зумовлена Brexit Великобританії з ЄС та наявними міждержавними конфліктами з цього приводу.

Зокрема, аналіз даних рис. 3 свідчить про досить значну різницю між рівнями зайнятості у державах ЄС. Так, у 2016 році лідером за рівнем зайнятості була Швеція (рівень зайнятості дорівнював 81,2%). Середній показник зайнятості у ЄС, який становив 71,1%, перевищили одинадцять держав – членів ЄС. Аутсайдерами з рівня зайнятості серед населення були Греція (рівень зайнятості дорівнював 56,2%), Хорватія (61,4%), Італія (61,6%). Рівень зайнятості в Україні, який дорівнював 64,2% за досліджуваний період, схожий з аналогічним показником у Румунії (66,3%), та зазначених вище аутсайдерах Хорватії та Італії.

За нашим баченням, із метою підвищення рівня зайнятості в Україні поруч із коригуванням

пропозицій щодо оптимізаційної політики зайнятості в установах, організаціях та підприємствах бюджетної сфери є мінімізація неформальної та тіньової зайнятості населення. Для визначення масштабів неформальної та тіньової зайнятості розглянемо ситуацію на ринку праці у цій сфері.

Так, Наказ Держкомстату України від 23.01.2013 р. № 16 «Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення» визначає методичне забезпечення щодо оцінювання обсягів неформальної зайнятості та формулює визначення цього поняття як загальну кількість неформальних робочих місць на підприємствах формального чи неформального секторів або у домогосподарствах впродовж звітного періоду [6].

За нашим баченням, до неформальної зайнятості можна віднести самозайнятих осіб, які працюють за власний рахунок; роботодавців, які зайняті у неформальному секторі економіки на власних підприємствах; членів домогосподарств, які працюють безкоштовно у формальному або неформальному секторах економіки; працівників виробничих кооперативів неформального сектору економіки; домо-

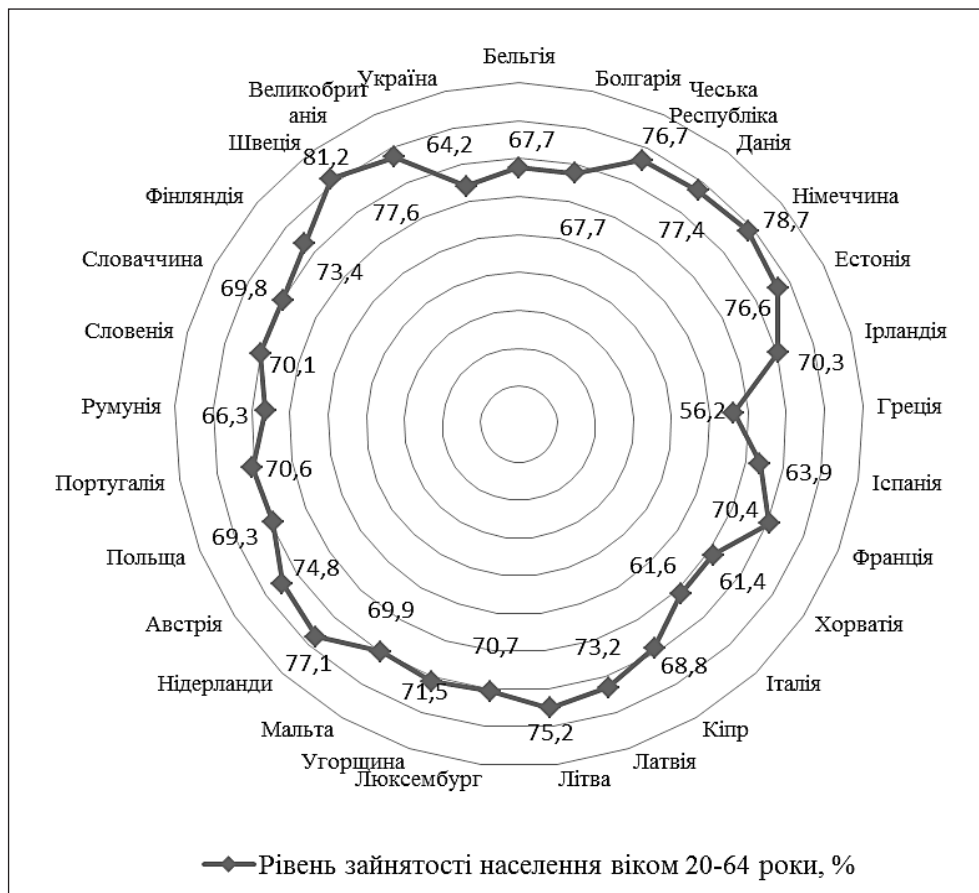

Рис. 3. Рівень зайнятості населення в країнах ЄС (віком 20–64 роки) та в Україні (працездатного населення) у 2016 році

Джерело: складено автором за даними [1; 5]

господарства, які виробляють товари винятково для особистого кінцевого споживання.

Вважаємо, що відсутність усталених, реалістичних та об'єктивних дезагрегованих даних щодо розподілу зайнятості у неформальному секторі економіки є перешкодою для розуміння масштабів впливу такої зайнятості на економіку. Як приклад, основним офіційним джерелом визначення національних даних неформальної зайнятості МОП пропонує використовувати результати обстеження робочої сили на базі наявних домогосподарств. Такі обстеження містять низку запитань щодо отримання необхідної інформації. В Україні для визначення показників неформальної зайнятості використовуються показники економічно активного населення. Зокрема, на основі обстеження економічно активного населення або модульного обстеження з метою визначення осіб, зайнятих у неформальному секторі економіки, використовуються такі заходи, як визначення респондентів, які мали будь-яку прибуткову діяльність; зайнятих осіб, котрі працювали на некорпоративних приватних підприємствах (що за розміром належать до домашніх господарств), проте без утворення юридичного підприємства; з числа зайнятих осіб некорпоративних приватних підприємств респондентів, що працювали на незареєстрованих підприємствах.

Зауважимо, що у 2016 році зайнятість серед населення віком 15–70 років становила 16 276,9 тис осіб, неформальна зайнятість – 3961,2 тис. осіб, або 24,3% від усього зайнятого населення (табл. 1). Кількість неформально зайнятого населення за наймом становила 15,1% від усього неформально зайнятого населення, не за наймом – 74,3% відповідно.

Аналізуючи дані таблиці 1, варто зауважити, що серед жінок частка працюючих у секторі самостійної зайнятості більша, ніж серед чоловіків – 77,5% проти 72,1%, а в сільській місцевості значно більша, ніж у міських поселеннях – відповідно 92,2% та 44,8%. Такий стан пояснюється наявністю прихованої зайнятості в особистих селянських господарствах, де зазвичай досить поширеною є жіноча праця. Можна вважати, що сільськогосподарське виробництво є переважним видом неформальної зайнятості у сільській місцевості. Неформальна зайнятість серед міського населення зазвичай проявляється зайнятістю у сферах консалтингу; фінансових послуг; будівництва; виконання інших робіт для мануфактурних підприємств. Інколи особливістю неформальної зайнятості у міській та сільській місцевості є поєднання нелегальних і легальних доходів.

Поряд із неформальною зайнятістю на ринку праці України, на жаль, існує і тіньова

зайнятість. Водночас тіньовий та неформальний сектор економіки і зайнятість є нетотожними поняттями. За нашим баченням, сутність неформальної зайнятості полягає у використанні поведінкової стратегії виживання, пристосування або адаптації до зовнішніх умов функціонування ринку праці. Тобто така зайнятість полягає в експлоативній та неофіційній діяльності суб'єкта господарювання, яка подекуди зароджується в умовах родинності, сусідства, альтруїзму та ментальних традицій, тоді як тіньова зайнятість передбачає тотальне порушення наявних нормативно-правових актів, розвиненість кримінальної діяльності (шляхом виробництва та розповсюдження заборонених товарів та послуг, а саме наркотичних речовин, проституції, торгівлі зброєю та людьми тощо), ухиляння від податкового контролю тощо.

В Україні, на відміну від наявної системи розрахунку зайнятості в неформальному секторі економіки, не існує методик оцінки тіньової зайнятості. І взагалі, Держкомстат України не використовує у своїх дослідженнях термін «тіньова зайнятість». Варто зазначити, що за оцінками МОП рівень тіньової зайнятості на ринку праці в Україні у 2016 році становив 12 %, а однією із причин такої зайнятості є високий рівень тіньової економіки та отримання частини заробітної плати «у конвертах».

Необхідно відзначити, що в Україні, на відміну від оцінки рівня тіньової зайнятості, існує методика розрахунку рівня тіньової економіки. Відповідно до Наказу Мінекономіки України «Про затвердження Методичних рекомендацій розрахунку рівня тіньової економіки» від 18.02.2009 р. № 123 існують різноманітні методи визначення рівня тіньової економіки [7; 8], такі як метод «витрати населення – роздрібний товарооборот»; монетарний метод; електричний метод; метод збитковості підприємств.

Відповідно до даних, зображених на рис. 4, найвищий рівень тіньової економіки в Україні був зафіксований у 2014 році – 43% від офіційного ВВП. У подальші роки рівень тіньової економіки знижувався. Варто визнати, що показник рівня тіньової економіки у 2016 році, який становив 34% до офіційного ВВП, є досить значним, що впливає на соціально-економічний розвиток держави.

Однак варто навести дані аналогічного показника, розрахованого Association of Chartered Certified Accountants (міжнародною Асоціацією дипломованих сертифікованих бухгалтерів, далі – АССА). Відповідно до даних АССА, Україна займає провідні позиції у світі за рівнем тіньової економіки.

Зокрема, якщо Мінекономіки України визначив, що показник рівня тіньової економіки у

2016 році дорівнював 34%, то за розрахунками АССА такий рівень становив 46%, або 1,1 трлн грн. від ВВП держави. Для прикладу, у п'ятірку лідерів за економікою «у тіні» поряд з Україною увійшли Азербайджан (67% до офіційного ВВП), Нігерія (48%), Російська Федерація (39%), Шрі-Ланка (38%). Найменші показники тіньової економіки були зафіксовані у США (7,8% від офіційного ВВП), Японії (10%) і Китаї (10,2%). Загалом експерти АССА обстежили економічні показники 28 держав [9].

Безперечно, такі провідні позиції України у світових рейтингах за рівнем тіньової економіки засвідчують значну кількість осіб, що працюють у «тіні», що негативно впливає на національний ринок праці. До найбільш поширених причин збільшення рівня тіньової економіки та, відповідно, зайнятості у нашій економіці варто віднести неефективну податкову політику та

адміністрування податків (недосконалість законодавства у сфері оподаткування, надмірний адміністративний тиск на малий бізнес, правову незахищеність платників податків тощо); низьку систему контролю з боку органів державної влади та суспільства за неофіційним працевлаштуванням, оплатою праці «у конвертах»; відсутність довіри до судової, правоохоронної та виконавчої влади, що проявляється у високій корумпованості суддів, прокурорів, представників поліції, місцевих посадовців тощо (подекуди підприємцю легше дати хабар, аніж захищати свої права у малоефективній корумпованій державній системі); високий рівень злочинності та відсутність дієвих заходів боротьби з нею (що приваблює окремих громадян легкою та швидко незаконною наживою, отриманням надприбутків шляхом залучення до скоєння злочинів); низький рівень довіри підприємництва до влади

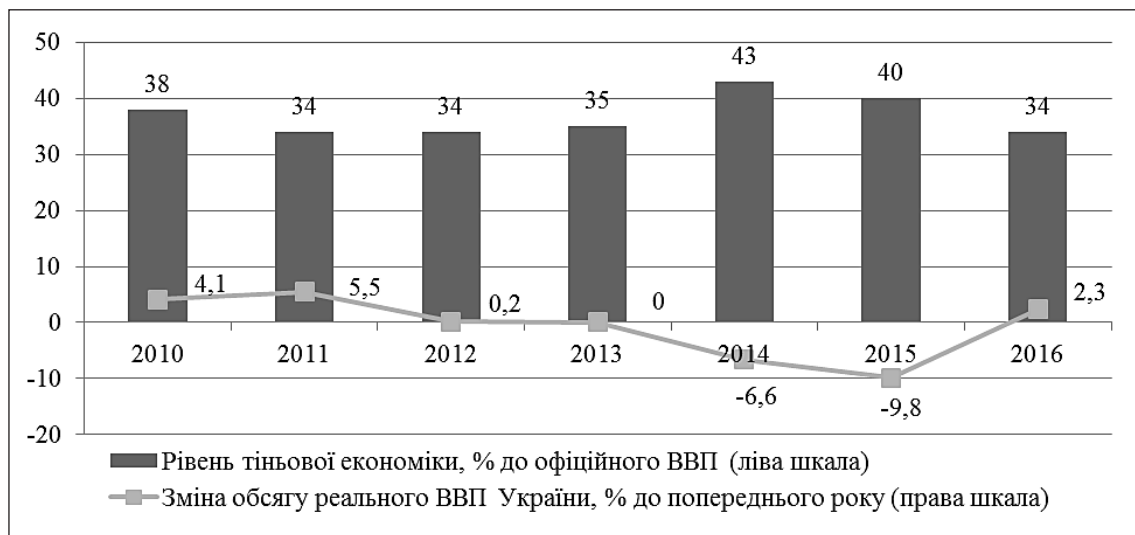

Рис. 4. Інтегральний показник рівня тіньової економіки і темпи зміни обсягу реального ВВП України [1; 8]

Таблиця 1

Зайняте населення України за формами, статусами зайнятості та місцем проживання у 2016 році

	Зайняте населення			З нього неформально зайняте населення				
	Усього, тис. осіб	у тому числі працювали		тис. осіб	у тому числі працювали			
		за наймом	не за наймом		за наймом		не за наймом	
		тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	тис. осіб	у %	
2016 рік								
Усього	16 276,9	13 731,7	2545,2	3961,2	2069,3	15,1	1891,9	74,3
Жінки	7827,4	6775,2	1052,2	1669	853,6	12,6	815,4	77,5
Чоловіки	8449,5	6956,5	1493	2292,2	1215,7	17,5	1076,5	72,1
Міські поселення	11 178,5	10 219,7	958,8	1891,9	1462,8	14,3	429,1	44,8
Сільська місцевість	5098,4	3512	1586,4	2069,3	606,5	17,3	1462,8	92,2

Джерело: складено автором за даними [1]

через включення у механізм державного управління корпоративно-бюрократичних структур.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, аналізуючи тенденції на вітчизняному ринку праці, варто відзначити, що його стан залежить від загальної економічної та політичної ситуації в Україні. Зокрема, у процесі аналізу показників зайнятості та безробіття на ринку праці ми з'ясували, що значне погіршення його розвитку відбулося у період найтяжчих випробовувань за роки незалежності України, а саме починаючи з 2014 року. При

цьому збільшення рівня тіньової економіки та неформальної зайнятості поступово знижує рівень бюджетних надходжень та чинить значний вплив на макроекономічні показники. Отже, державній владі необхідно спрямувати значні зусилля на підвищення рівня зайнятості населення, що можливе лише за умов покращення інформаційного забезпечення прогнозування розвитку ринку праці, урахування демографічних, макроекономічних та інституційних чинників впливу, а також використання досвіду країн ЄС у вирішенні цієї проблеми.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Міністерство фінансів України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.minfin.gov.ua/>
3. Представництво ООН в Україні: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/>
4. Іванченко В.Є. Проблематика банківського сектору України в контексті сталого розвитку [Електронний ресурс] / В.Є. Іванченко // IX Международная научно-практическая конференция «Научный диспут: вопросы экономики и финансов (Киев – Будапешт – Вена, 31 марта 2017) . – Режим доступу: <http://www.inter-nauka.com/issues/conf-2017/april-1/2306>
5. Eurostat: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>
6. Наказ Держкомстату України від 23.01.2013 р. № 16 «Методологічні положення щодо визначення неформальної зайнятості населення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/16/16_2013.htm
7. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/>
8. Методичні рекомендації розрахунку рівня тіньової економіки, затвердженими Наказом Мінекономіки від 18.02.2009 р. № 123 [Електронний ресурс] // Міністерство економічного розвитку і торгівлі України: [сайт]. – Режим доступу: http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/category/main?cat_id=38738
9. 46% ВВП України – «тіньова» економіка – дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bastion.tv/news/46-vvp-ukrayini-tinova-ekonomika-doslidzhennya/>

Hnatenko I.A., Solianyk T.H., Rubezhanska V.O.

MODERN TRENDS OF EMPLOYMENT IN THE CONTEXT OF THE CONVERGENCE OF UKRAINE WITH THE EUROPEAN UNION

The article is dedicated to a problem of employment and unemployment in Ukraine. The author pays attention to the assessment of these indicators for the period from 2010 to 2016. A comparative analysis of the level of employment of the population of Ukraine with a similar indicator in the EU countries is carried out. The reasons for the rise in the unemployment rate have been determined. The indicators of informal and shadow employment are estimated, the main reasons for their growth are outlined.

The conducting an anti-terrorist operation in eastern Ukraine and worsening economic and political relations with the Russian Federation caused a chain reaction of the imbalance of almost all macroeconomic indicators. The destructive processes took place in the infrastructure provision of the labour market, external relations, the real sector of the economy, and so on. The result of such events was a significant decline in employment and an increase in unemployment since 2014. According to the author's opinion, in order to increase the level of employment in Ukraine, along with the correction of proposals for optimization of employment policies in institutions, organizations and enterprises of the budget sphere is minimization of informal and shadow employment of the population.

On the basis of this study, the author concluded that the state authorities need to devote significant efforts to increase the level of employment, which is possible only with the improvement of information provision for forecasting the development of the labour market, taking into account demographic, macroeconomic and institutional factors of influence and using the experience of the EU countries in solving this problem.

Key words: employment, unemployment, national labour market, informal employment, shadow employment, shadow economy